

Pappismunkki Damaskinos
(Olkinuora) Ksenofontoslainen

Bysanttilainen hymnirunous Neitsyt Marialle

Bysanttilaisella hymnografialla tarkoitetaan yleensä kreikankielistä, laulettavaa runoutta, vaikkakin suuri osa vanhemmasta hymnimateriaalista on säilynyt vain georgiankielisinä käännöksinä (”Vanha Iadgari”), ja itäisen kirkon piirissä laadittiin hymnejä myös esimerkiksi syyrian kielellä.

Vuosisatojen saatossa ortodoksisia jumalanpalveluksia rikastutettiin niin seremonioilla kuin uusilla teksteilläkin, ja bysanttilainen hymnografia onkin niin laajuutensa kuin laatunsa puolesta vertaansa vailla koko kristillisessä maailmassa. Varhaisesta kirkosta lähtien alettiin jumalanpalveluksissa käyttää Raamatun tekstien lisäksi myös uusia hymnejä, mutta varsinaisen nousukauden tämä kirjallisuudenlaji koki 500-luvulta alkaen. Hymnirunouden varhaisia keskuksia olivat Palestiinan alue ja erityisesti 500-luvulta alkaen myös Konstantinopoli. Toisinaan myös Bysantin kukistumisen jälkeistä kreikankielistä hymnografiaa nimitetään bysanttilaiseksi.¹ Kuten historioitsija Nicolae Iorga totesi, bysanttilainen kulttuuri jatkui myös varsinaisen Bysantin valtion kukistumisen jälkeen.² *Byzance après Byzance*, ”Bysantti Bysantin jälkeen”, pätee myös hymnografian luomiseen: Konstantinopolin kukistuminen ei lopettanut uusien hymnien kirjoittamista, vaan samalla tyylillä kirjoitetaan uusia hymnejä yhä tänäkin päivänä.

Bysanttilaisten hymnitekstien kanssa kehittyi käsi kädessä myös oma musiikkiperinteensä, niin sanottu bysanttilainen laulu (kr. ψαλτική τέχνη). Tekstistön laulamisessa käytettyä musiikillista järjestelmää kutsuttiin *oktoekhokseksi* (”kahdeksansävelmistö”), minkä takia suurin osa veisuteksteistä on

---

¹ Tällä hetkellä ei ole saatavilla ajan tasalla olevaa bysanttilaisen hymnografian historiaa. Edelleen viitataan yleisesti teokseen Wellesz 1961, mutta teos sisältää paljon virheitä.

² Iorga 1935.

liitetty johonkin kahdeksasta sävelmäkokonaisuudesta tai moodista.³ Myöhemmin käsikirjoitustraditiossa vakiintunutta hymnografiaa on edelleen käännetty useille kielille, tärkeimpinä varhaisina käännöskielinä kirkkoslaavi ja georgia; vastaavasti uusilla kielialueilla kehittyi myös omia musiikillisia traditioita tekstikäännöksiä varten, vaikkakin esimerkiksi kirkkoslaavinkielinen bysanttilainen musiikki on edelleenkin vallitsevaa Bulgarian kirkossa, ja 1600-luvulta lähtien bysanttilaisia hymnejä on laulettu myös romaniaksi.

Varhaiset kirkkorunot ovat lähinnä proosamuotoisia, kenties kielessä tapahtuneen muutoksen myötä: antiikin kvalitatiiviset, tavujen pituuksiin perustuvat prosodiset mitat, eivät olleet enää pääosin käytössä vokaalijärjestelmässä tapahtuneen evoluution takia.⁴ Jotkut kirkkoisät, kuten Gregorios Nazianzoslainen 300-luvulla, jatkoivat homeerisvaikutteisen runoperinteen linjalla, mutta tämä kieli oli jo etääntynyt niin paljon kansankielestä, ettei näitä tekstejä ymmärtänyt sujuvasti kuin koulutettu eliitti, eikä näitä tekstejä ilmeisesti käytetty koskaan jumalanpalvelusten yhteydessä. Vähitellen, erityisesti 400-luvulta eteenpäin, seemiläiset vaikutteet alkoivat näkyä runouden muodoissa. Kvantitatiiviset runomitat korvattiin kvalitatiivisilla ”mitoilla”, jotka perustuvat isosyllabiaan (samaa tavumäärään) ja homotoniaan (sanapainojen vastaavuuteen). Monissa runomuodoissa, kuten laajoissa *kontakeissa* ja *kanoneissa*, laadittiin mallisäkeistöjä, joiden mitallisuutta muut säkeistöt seurasivat.⁵

Uuden hymnirunouden laatiminen 400–500-luvuilla valtakunnan pääkaupungissa liittyi yleisempään kirkkojen rakentamis- ja kaunistusprojek-

³ Käytännössä ”sävelmä” tai moodi tarkoittaa tekstin laulamisessa käytettävää asteikkoa, sen pohjasäveltä, äänialajärjestelmää ja kullekin sävelmälle tyypillisiä melodiaformuloja.

⁴ Antiikin kreikassa vokaalit saattoivat olla pitkiä tai lyhyitä: diftongit äännettiin edelleen diftongeina. Myös kaksoiskonsonantit äännettiin pitkinä. Runomitat perustuivat näiden elementtien muodostamille pitkille tai lyhyille tavuille. Kristillisellä kaudella äännerakenne oli häivyttänyt vokaalien pituutta ja diftongit redusoituivat [i]- tai [e]-vokaaleiksi, eikä kaksoiskonsonanteilla ollut enää merkitystä. Hymnografiassa käytetyt runomitat muuttuivatkin siis ns. dynaamisiksi mitoiksi, jotka perustuivat painollisten ja painottomien tavujen vaihtelulle, eivät tavujen pituuksille.

⁵ Ks. Trembelas 1978, 54–116.

tiin sekä liturgiisiin uudistuksiin. Nyt pääkaupungin väestö koostui pääasiassa kristityistä, ja erityisesti viikoittaiset ristisaattojumalanpalvelukset tulivat suosituiksi. Niihin ottivat osaa niin patriarkka, kirkon päämies, kuin keisarikin. Samassa yhteydessä Konstantinopolille tarvittiin myös erityinen suojelija.⁶ 400-luvulta alkaen Neitsyt Marian merkitys idän teologiassa oli kasvanut entisestään Efesoksessa pidetyn kirkolliskokouksen (431) myötä: tässä tapaamisessa vahvistettiin paitsi Kristuksen olevan yksi hypostaasi⁷, myös Neitsyt Marian vanhastaan käytetty epiteetti, Jumalansynnyttäjä (kr. Θεοτόκος). Viimeaikainen tutkimus on osoittanut, että Jumalansynnyttäjää kunnioitettiin liturgisesti myös kauan ennen Efesoksen kokousta.⁸ Erityisesti keisarinna Pulkheria piti Mariaa omana suojelijanaan ja ortodoksisen kirkon tradition mukaan hän rakennutti myös Jumalansynnyttäjälle omistetut Blakhernain ja Khalkoprateian kirkot. Näihin pyhäkköihin sijoitettiin myös 400-luvulla Pyhäältä Maalta tuodut Neitsyt Marian reliikit: hänen huntuksensa ja vyönsä. Hunnun kohtalo on epäselvä, mutta vyön jäänteitä säilytetään nykyään Athosvuorella Vatopedin luostarissa.

Oli siis selvää, että Jumalansynnyttäjä oli nyt Konstantinopolin suojelija. Kun liturgista kalenteria alettiin 500-luvulla rikastuttaa erilaisilla juhlilla, saivat myös Jumalansynnyttäjän juhlat enemmän tilaa kirkon jumalanpalveluselämässä. Näitä juhlia ja juhlallisia ristisaattoja varten tarvittiin myös erityisiä veisuja. Tässä artikkelissa esittelen lyhyesti tärkeimpiä Jumalansynnyttäjän veisutraditioita.

Marialle omistetun runouden lähteet

Neitsyt Marialle omistetun hymnografian tärkein merkitys on ollut välittää uskville kirkon opetusta tästä luodun maailman merkittävimmästä

---

⁶ Cameron 1978.

⁷ Hypostaasi tarkoittaa olemassaolon tapaa, siis yksilöä (partikulaaria), jossa luonto (universaali) ilmenee, ja vastaa Aristoteleen käsitystä primäärisubstanssista. Suomalaisessa liturgisessa kielessä sana korvataan usein termillä *persoona*.

⁸ Shoemaker 2016.

henkilöstä, josta Raamatussa kerrotaan varsin vähän. Hymnit toivat siis kuuluville jumalanpalveluksissa – toisin sanoen auktoriteetin omaavassa kontekstissa – sitä suullista traditiota, jota kirkon piirissä vuosisatojen aikana oli Marian elämästä kerrottu. Tätä perinnettä tallennettiin myös kirkkoisien saarnoihin, erityisesti 300–400-lukujen kristologisten kiistojen yhteydessä, mutta nämä tekstit eivät olleet yhtä helposti saatavilla kuin hymnit: korkeatyylistä retoriikkaa sisältävät homiliat olivat vaikeammin ymmärrettävissä tavallisen kansan keskuudessa kuin yksinkertaisemmalla yleiskielellä laaditut hymnit, ja veisujen esittäminen kirkossa laulettuina toi ne myös lukutaidottoman uskovan ulottuville.

Niin saarnoilla kuin hymneilläkin on kuitenkin lähteitä erilaisissa narratiiveissa, joista osaa luonnehditaan apokryfiteksteiksi. Kirkko ei hyväksynyt näitä autoritäärisiksi teksteiksi eikä niitä sisällytetty varsinaiseen Raamatun kirjakokoelmaan, mutta ne vaikuttivat merkittävästi teologiseen ajatteluun ja levisivät myös kansan keskuudessa. Tärkein ja vanhin Marian elämästä kertova teksti on todennäköisesti 100-luvun puolivälistä peräisin oleva *Jaakobin protoevankeliumi*.⁹ Tämä teksti kertoo tapahtumat Jumalansynnyttäjän sikiämisestä Kristuksen syntymään saakka. *Jaakobin protoevankeliumista* laadittiin käännöksiä useille kielille, ja esimerkiksi lännessä siitä kehittyi laajempi ”Pseudo-Matteuksen evankeliumi”, joka on yleensä ajoitettu tutkimuskirjallisuudessa 600-luvulle. 400-luvulta alkaen on säilynyt myös narratiiveja Marian kuoleman hetkistä (ns. *Transitus Mariae* -kirjallisuus), mutta varsinaisia kokonaiselämäkertoja saatiin odottaa aina 800–900-luvuille asti, kun Epifanios Kallistratoslainen ja myöhemmin Simeon Metafrastes ja Johannes Geometres julkaisivat omat Marian elämäkertansa. Myös Maksimos Tunnustajan (600-l.) nimissä on säilynyt ilmeisesti 900-luvulla georgiaksi käännetty Marian elämäkerta, jonka kreikkalainen alkuteksti on kadonnut, mutta tekstin autenttisuus on tutkimuskirjallisuudessa kiistetty. Itse asiassa kyseessä on Geometreen kirjoittaman elämäkerran parafrasi.¹⁰

⁹ Protoevankeliumin tuorein suomennos on Tervahauta 2020.

¹⁰ Ks. Jumalansynnyttäjän elämistä Cunningham 2019, Booth 2015, Mimouni 2011, Shoemaker 2006 ja Simelidis 2020.

Varsinaisessa kirkkoisien nimissä kulkevassa kirjallisuudessa Mariasta aletaan puhua 300-luvulla, erityisesti kolminaisuusopillisten ja kristologisten kiistojen yhteydessä. Esimerkiksi Athanasios Aleksandrialainen, areiolaisuuden harhaopin merkittävä vastustaja, puhui Mariasta paitsi Jumalansynnyttäjänä, myös kristittyjen moraalisenä esikuvana.¹¹

Varhaisimmat hymnit Neitsyt Marialle

Edelleen ortodoksisen kirkon liturgisessa käytössä on vanhin tunnettu veisu Neitsyt Marialle, *Sub tuum praesidium*.¹² Vanhin säilynyt versio siitä on peräisin egyptiläisestä 200-luvun papyruksesta:

Oi Jumalansynnyttäjä, me vetoamme sydämesi hellyyteen:
Älä jätä kuulematta rukouksiamme
meidän ollessamme maailman vallassa,
vaan päästä meidät vaaroista,
sinä ainoa puhdas, ainoa siunattu!¹³

Nykyään tätä veisataan pääsiäistä edeltävän suuren paaston ehtoojumalanpalveluksissa. Jumalansynnyttäjälle laadittiin myös muita lyhyitä ja yksisäkeistöisiä veisuja, kuten esimerkiksi Konstantinopolissa käytössä ollut ja tähänastisessa akateemisessa tutkimuksessa lähes tuntematonta *kata stikhon* –hymnografiaa.¹⁴ Varhaiset, lyhyet ja yksisäkeistöiset veisut tarjosivat myös mallin monille myöhemmissä jumalanpalveluskirjoissa käyte-

¹¹ Ng 2002, 174–176.

¹² Ks. Stegmüller 1952.

¹³ *Rukouskirja Orologion* 2000, 315.

¹⁴ *Kata stikhon* tarkoittaa säemuotoista veisua. Tapa kirjoittaa runoutta säe säkeeltä oli peräisin jo homeerisen runouden traditiosta: Konstantinopolin säerakenteiset veisut rakentuivat homeerisen runouden tapaan usein kahden identtisen säkeen parille. Joskus säkeiden loppuun liitettiin myös kertosaie. Nykyisessä ortodoksisessa liturgisessa perinteessä *kata stikhon* -veisut ovat pääosin jääneet pois käytöstä.

tyille tekstityypeille. Nykyisissä painetuissa liturgisissa kirjoissa törmätään *stikiiroihin*, jotka ovat psalmijakeiden välissä laulettavia mitallisia tai ei-mitallisia veisuja, *katismatropareihin*, jotka ovat lyhyitä, istuen kuunneltavia veisuja, tai *eksapostilarioihin*, jotka niin ikään voivat olla mitallisia tai ei-mitallisia. Jokaiseen kirkolliseen juhlaan liittyy myös *tropari* tai *apolytikion*, joka yleensä on ei-mitallinen ja edustaa vanhaa hymnitraditiota. Näiden veisujen joukossa on luonnollisesti myös Marialle osoitettuja hymnejä.

Kontakkirunous

Erityisesti 500-luvulla Konstantinopolissa kukoisti kontakkirunous, jonka tärkein edustaja on Romanos Melodos. Kontakteja on joskus luonnehdittu runomuotoisiksi saarnoiksi: ne ovat yleensä kymmeniä säkeistöjä (kr. οἶκος, suomalaistetussa muodossa ”iikossi”) sisältäviä pitkiä, kvalitatiivisia runomittoja seuraavia runoelmia, joiden jokainen säkeistö päättyy kertosäkeeseen. Romanos oli syntyisin Syyrian Emesasta (nykyinen Homs) ja vihkiytyi diakoniksi Beirutissa, ja siksi kontaktit muistuttavatkin rakenteiltaan osittain syyrialaisia *memre*- ja *madraše*-runoelmia, joita esimerkiksi 300-luvun tunnetuin syyrialainen kirkkoisä Efraim kirjoitti.¹⁵ Kontakteja esitettiin ilmeisesti kokoöisten palvelusten aikana niin, että solistit lauloivat säkeistöt ja kuoro tai kansa yhtyi kertosäkeeseen. Kontakteille ominaista on eläväinen, kansanomainen kieli.¹⁶

Romanoksen tuotantoon sisältyy myös useita kontakteja Jumalansyntyttäjälle, ja viime aikoina niitä on tutkinut erityisesti Thomas Arentzen.¹⁷ Romanos on myös kirkon hagiografisessa¹⁸ perinteessä ensimmäinen henkilö, joka saa kirjoittamisen lahjan Neitsyt Marialta. Elämäkerran mukaan

¹⁵ Jumalansyntyttäjää oli merkittävä aihe myös syyriankielisessä runoudessa: ks. Brock 2010.

¹⁶ Kontaktit ovat kenties tutkituin bysanttilaisen hymnografian laji: ks. esim. Grosdidier de Matons 1977 ja Lingas 1995.

¹⁷ Ks. Arentzen 2017.

¹⁸ Hagiografia tarkoittaa pyhien elämistä kertovaa kirjallisuutta.

Romanos oli heikkoääninen ja lahjaton diakoni, mutta erään joulun yöpalveluksen aikana Jumalansynnyttäjä ilmestyi hänelle unessa ja käski Romanosta syömään kirjakäärön. Tämän jälkeen Romanos nousi ambonille, kirkon keskellä sijainneelle laulajankorokkeelle, ja alkoi kauniilla äänellä improvisoida joulukontakkiaan: ”Tänä päivänä Neitsyt yliolennollisen synnyttää...”

Kontakkirunoudelle tyypillistä on elävyys, dramaattisuus ja tunteisiin vetoavuus. Romanos onkin ensimmäinen kreikankielinen runoilija, joka antaa Marialle oman äänen. Retoriikassa tätä narratiivin henkilön puheen ”keksimistä” nimitetään termillä *ethopoiia*, ja koulutettu kreikankielinen väestö oli tutustunut siihen puhetaidon tunneilla. Esimerkiksi Jumalansynnyttäjän ilosanoman (kr. Εὐαγγελισμός, 25.3.) juhlan kontakissa Romanos laajentaa Luukkaan evankeliumin narratiivia laatimalla monisäkeistöisen dialogin enkelin ja Jumalansynnyttäjän välille:

Mitä ihmettä on tämä sinun puheesi? Kerro minulle nyt, mikä oikein olet:

kutsuisinko sinua enkeliksi vai ihmiseksi?

Taivaalliseksi vai maalliseksi? Opetä minulle sekä se, kuka olet, että se, mitä puhut,

sillä jos opin ymmärtämään kuka puhuja on,

ymmärrän kaikin tavoin sen, mitä hän puhuu.

Kun nyt olen rohkaistunut ja saanut paljon itseluottamusta,
puhun kanssasi.

Tämä, mitä sinä puhut – älä salaa minulta, missä niin on sanottu!

Onko minua koskeva asia kerrottu taivaassa?

Mitä siis oikein on tämä kertomasi, että olet enkeli etkä ihminen,
sinä, joka lausut minulle: ”Iloitse, Morsian, aviota tuntematon?”¹⁹

Vuosisatojen varrella kontakteja lakattiin kirjoittamasta, ja nykyisessä liturgisessa käytännössä on yleensä vain kontakin johdantosäkeistö, *proimion* tai *koukoulion*, ja sitä seuraava ensimmäinen varsinainen säkeistö (suomenkielisessä liturgisessa sanastossa nämä on yleensä nimetty termeillä ”kontakki” ja ”iikossi”). Ei ole selvää, millaisilla melodioilla kontakteja

¹⁹ Grosdidier de Matons 1965, 26; suomennos artikkelin kirjoittajan.

on alun perin laulettu. Toisen vuosituhannen ensimmäisiltä vuosisadoilta on säilynyt musiikkikäsitteistötyyppi, Kontakarion, joka sisältää melismaattisia kontaktisävellyksiä. Nämä tuskin ovat kuitenkaan olleet koskaan liturgisessa käytössä, koska niillä yhden kontakin laulaminen kestäisi useita tunteja. Nykyisessä jumalanpalveluserinteessä on syntynyt uusia kontaktien laulamiseen käytettäviä melodioita, jotka edustavat suoraa jatkumoa ensimmäisen vuosituhannen laulutavalle vain osittain.

Akatistos-veisu

Erityisasemassa Jumalansynnyttäjän hymnien joukossa on niin sanottu Akatistos (suom. ”ei istuen”), jota on myös tutkimuskirjallisuudessa käsitelty runsaasti. Rakenteellisesti se muistuttaa hieman kontaktia pituutensa ja kertosaakeensa käytön puolesta, mutta veisun kirjoittaja ja kirjoitusajankohta ei ole varmasti tiedossa: viimeisimmässä aiheesta kirjoitetussa monografiassa Leena Mari Peltomaa ehdottaa, että teksti olisi laadittu piakkoin Efesoksen kirkolliskokouksen jälkeen 430-luvulla tai sen jälkeen, mutta edelleenkin asiasta ei ole yksimielisyyttä tutkijoiden keskuudessa.²⁰ Joskus kirkon perinteessä runo on laitettu Romanos Melodoksen nimiin, mutta tätäkin käsitystä on kritisoitu. Kahteenkymmeneen neljään säkeistöön jakaantuva teksti seuraa niin sanottua aakkosellista akrostikonian, eli jokainen säkeistö alkaa kullakin kreikan aakkosen kirjaimella. Teksti koostuu arkienkeli Gabrielin ilotervehdysten (kr. χαρῆτισμοί) variaatioista:

Iloitse sinä, jonka kautta ilo koittaa;
 iloitse, sillä sinun kauttasi kirous poistuu;
 iloitse, langenneen Aadamin pelastuksen kutsuja;
 iloitse, Eevan murheenkyyneleistä vapauttaja...²¹

²⁰ Ks. Peltomaa 2001 ja sen kritiikki, Conostas 2005.

²¹ *Viisi akatistoshymniä* 1981, 64.

Akatistos kertoo aluksi narratiivisemmin Kristuksen lihaksitulosta Gabrielin ilotervehdyksestä vanhurskaan Simeonin kohtaamiseen Jerusalemin temppeleissä. Tämän jälkeen siirrytään teologisempaan ja metaforisempaan inkarnaation kuvailuun.

Akatistoksen veisaamiseen on liitetty myös ihmeitä. Vuonna 626 Konstantinopoli joutui avaarien paimentolaisheimon hyökkäyksen kohteeksi ja valtakunta oli muutenkin heikentynyt idässä persialaisten kanssa käytävän sodan takia. Blakhernain kaupunginosan Jumalansynnyttäjälle omistetussa kirkossa toimitettiin akatistos, minkä seurauksena nousi ihmeellinen myrsky, joka tuhosi avaarien laivaston ja kaupunki pelastui. Tällöin akatistokseen lisättiin uusi *prooimion* ihmeen kunniaksi:

Sinulle, oi Jumalansynnyttäjä, voitolliselle sotajoukkojen johtajalle,
minä, sinun kaupunkisi, vaaroista päästyäni kiitokseksi veisaan voittovirren:
Pelasta minut kaikista vaaroista, sillä sinulla on valta voittamaton,
että huutaisin sinulle: Iloitse, Morsian, aviota tuntematon!
(*Rukouskirja Horologion* 2000, 444; käännöstä muokattu.)

Akatistos on tämänkin päivän ortodoksisessa spiritualiteetissa merkittävässä roolissa, ja esimerkiksi kreikkalaisissa luostareissa on joskus tapana vaatia akatistoksen ulkoa osaamista munkiksivihkimisen edellytyksenä. Tämän veisun mallin mukaan on myös kirjoitettu useita muita runoja, joita kreikassa nimitetään termillä *khairetismoï* ja slaavilaisella kielialueella termillä *akafist*.

Kanonirunous

Toinen suurista bysanttilaisista hymnografian runomuodoista kontakin ohella on kanoni. Kanonirunouden alku on aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa sijoitettu 600-luvun loppuun ja 700-lukuun, ja tämän kirjallisuuslajin keksiminen on usein kirkon perinteessä pantu Johannes Damaskolaisen, Andreas Kreetalaisen ja/tai Kosmas Maiumalaisen nimiin. Ajateltiin myös,

että kanoni korvasi aiemman kontaktkirunouden.²² Hiljattain tämä ajatus on kyseenalaistettu: erityisesti Stig Simeon Frøyshov on tuoreissa julkaisuissaan osoittanut Vanhan Iadgarin perusteella, että kanonilla on pidempi esihistoria.²³ Todellisuudessa kanonit eivät korvanneet kontakteja, vaan kontaktit olivat Konstantinopolille ja kanonit taas Palestiinalle tyypillinen runolaji. Kun kanonirunous saapui Konstantinopoliin 600–700-lukujen vaihteessa, kenties Andreas Kreetalaisen matkassa, ei se syrjäyttänyt kontakteja, vaan molemmat runomuodot elivät kaupungissa vuosisatojen ajan rinnakkain.

Joka tapauksessa kanonirunouden kultakausi alkaa 700-luvulta: ”Uusi Tropologion”, joka oli tärkein veisukokoelma 800-luvulla, sisälsi runsaasti edellä mainittujen kolmen kirjailijan nimiin laitettuja kanoneja.²⁴ Erityisesti 800-luvulla kanoneja alettiin kirjoittaa lisää, kun juhlakalenteri alkoi saavuttaa lopullisen muotonsa: tällöin Jumalansynnyttäjän suurten juhlien joukkoon lisättiin esimerkiksi Neitsyt Marian temppeliinkäynnin juhla, jossa muistellaan hänen omistamistaan Jumalalle Jerusalemin temppelissä kolmivuotiaana lapsukaisena.²⁵ Tuotteliaimpia 800-luvun kanonirunoilijoita ovat Joosef Hymnografi ja Studionin luostarin igumeni Theodoros.

Kanonirunous perustuu niin sanottuihin Raamatun oodeihin, joita laulettiin palestiinalaisessa jumalanpalvelusperinteessä kertosaäkeiden kera aamupalveluksissa. Oodeista kahdeksan ensimmäistä oli peräisin Vanhan testamentin teksteistä ja viimeinen, yhdeksäs, Uudesta testamentista.²⁶ Kanonin säkeistöt lisättiin oodien jakeiden väliin: tämä esitystapa on nykyisessä liturgisessa käytössä vain joissain luostareissa, kun taas seurakun-

²² Ks. esim. Wellesz 1961, 198–199.

²³ Frøyshov 2013a–b.

²⁴ Tropologionin historiasta on hiljattain kirjoittanut Svetlana Kujumdzieva (2017).

²⁵ Ks. Olkinuora 2015.

²⁶ Kanonin pohjalla olevat raamatulliset oodit ovat seuraavat: 1) 2. Moos. 15:1–19; 2) 5. Moos. 32:1–43; 3) 1. Sam. 2:1–10; 4) Hab. 3:2–19; 5) Jes. 26:9–20; 6) Joona 2:3–10; 7) Dan. 3:26–56; 8) Dan. 3:57–88; 9) Luuk. 1:46–55. Jakeet ovat Septuaginta-raamatunkäännöksen mukaiset. Toista oodia ei painetuissa jumalanpalveluskirjoissa käytetä kuin toisinaan suuren paaston aikana, mutta käsikirjoitusperinteessä monet kanonit sisältävät myös toisen oodin.

tapraksiksessa on tapana jättää varsinainen Raamatun oodi kokonaan pois. Kussakin oodissa on mallisäikeistö, irrossi (kr. εἰρμός), jonka mitallista ja melodista mallia sitä seuraavat troparit (kr. τροπάριον) seuraavat. Kanonien melodioita koottiin kattavasti ”Heirmologion”-käsikirjoituksiin: sävelmät ovat pääosin syllabisia ja edustavat todennäköisesti varsin luotettavasti todellista liturgista esityskäytäntöä.

Jumalansynnyttäjän juhlille kirjoitettiin kanoneja, mutta toisen vuosituhannen puolella käsikirjoitustraditiossa esiintyy myös ”Theotokarion”-kokoelma, jossa on vaihteleva määrä eri kirjailijoiden nimiin pantuja kanoneja Jumalansynnyttäjälle ilman varsinaista kirkkovuoden teemaa. Kuuluisin painettu editio näistä on Nikodemos Athosvuorelaisen 1700-luvulla kokoama versio,²⁷ mutta sen taustalla oleva käsikirjoitustraditio ei ole selvillä: siksi tekstien alkuperään ja erityisesti kirjailijatietoihin tulisi suhtautua varauksella.

Jumalansynnyttäjän kanoneissa ominaista on kontaktien eläväisen kielien sijaan niin sanotun tylogisen hermeneutiikan eli raamatuntulkinnan korostaminen, minkä takia kanoneja onkin usein luonnehdittu dogmaattisemmiksi tai meditatiivisemmiksi kuin kontakteja.²⁸ Typologialla tarkoitetaan yleensä jonkin Vanhan testamentin ilmiön, tapahtuman tai henkilön jonkinlaisen täyttymyksen saavuttamista Uuden testamentin tapahtumassa, henkilössä tai ilmiössä. Mariassa tapahtunut paradoksaalinen neitsyyden ja äitiyden yhdistelmä nähdään esimerkiksi seuraavassa Jumalansynnyttäjän syntymäjuhlan (8.9.) kanonissa Siinaivuoren palavan pensaan, Punaisenmeren jakaantumisen ja Aaronin viheriöivän sauvan täyttymyksenä:

Daavid yhdessä luomakunnan kanssa karkeloikoon ja iloitkoon,
sillä hänen suvustaan ja siemenestään on versonut sauva,
josta on puhjennut kukkaan kaikkeuden Herra ja Lunastaja.

²⁷ Nikodemos 1849.

²⁸ Ks. esim. Louth 2005.

Lainsäätäjä Mooses ei voinut muinoin ylikuonnollisista näyistä käsittää sinun suurta salaisuuttasi, oi kunniallinen Neitsyt, sillä hän ei ollut oppinut ajattelemaan sinua maisin kuvauksin. Sen tähden hän ihmeestä hämmästyneenä vain lausui: Kiitetty olet sinä, isiemme Jumala!

Profeettojen jumalallinen kuoro vertasi sinua vuoreen, taivaan porttiin ja hengellisiin portaisiin, sillä sinusta ikään kuin vuoresta lohkesi ihmiskäsittä kivi, ja sinun ikään kuin portin kautta kulki Herra, ihmeitä tekevä Jumala.²⁹

Kanonirunouden joukossa on myös poikkeuksia tyyllisiä poikkeuksia, ja jotkut kanonit muistuttavatkin enemmän kontakteja. Esimerkiksi Jumalansynnyttäjän ilosanoman juhlan kahdesta lyhyestä kanonista kootussa runoelmassa on kontaktien tyyliä muistuttava dialogi arkkienkeli Gabrielin ja Marian välillä, mutta tässäkin Vanhan testamentin ennustukset ovat pääroolissa. Kahden viimeisen oodin säkeistöt päättyvät myös kontaktien lailla kertosaakeeseen:

”Se, mikä sinusta on käsittämätöntä, on jo ratkaistu”, vastasi Gabriel Neitseelle. ”Omilla sanoillasi sinä olet nimittänyt tämän salaisuuden ihmisjärjelle käsittämättömäksi. Alistu siis äläkä epäile petosta! Usko tämän salaisuuden toteutumiseen, sillä minäkin iloiten veisaan: Kaikki Herran teot, kiittäkää Herraa ja suuresti ylistäkää Häntä kaikkina aikoina!”

Puhdas Neitsyt lausui enkelille:

”Jumalan ihmisille antaman lain mukaan uusi elämä saa alkunsa puolisoiden keskinäisestä rakkaudesta. Minä olen aviota tuntematon, kuinka siis sanot, että synnytän?

²⁹ *Juhlaminea* 1987, 13, 17–18.

Pelkään, että puhut petollisesti, vaikka huudatkin:

Kaikki Herran teot, kiittäkää Herraa ja suuresti ylistäkää Häntä kaikkina aikoina!³⁰

Kanonit muodostavat tänäkin päivänä ortodoksisen aamujumalanpalveluksen keskeisimmän osan. Vaikka kanonien kultakauden ajatellaankin sijoittuneen 700–800-lukuihin, on uusien kanonien kirjoittamista jatkettu aina tähän päivään saakka. Erityisesti kanoneja on 1900-luvulla laatinut pappismunkki Gerasimos Athosvuoren pyhän Annan skiitalta: häntä on pidetty koko Bysantin kukistumisen jälkeisen historian tuotteliaimpana hymnirunoilijana. Myöhemmät kanonit ovat pääosin imitoineet kultakauden kanonien tyyliä.³¹

Paraklesis-kanonit

Nykyisessä kreikankielisessä spiritualiteetissa merkittävässä roolissa ovat Jumalansynnyttäjän anomuskanonit (kr. παρακλητικοί κανόνες). Varhaisemmasta liturgisesta traditiosta niitä tunnetaan kaksi, pieni ja suuri kanoni, mutta kriittistä tutkimusta niiden alkuperästä tai käsikirjoitustraditiosta ei ole. Kirkollinen perinne (ja sitä seuraava painettu jumalanpalveluskirjallisuus) mainitsee pienen kanonin olevan Theofanes Graptoksen, 800-luvun suuren kanonirunoilijan käsialaa, vaikkakin joissain lähteissä mainitaan eräs toinen Theosteriktos-niminen hymnografi; suuren kanonin taas arvelaan olevan 1200-luvulla eläneen keisari Theodoros I:n työtä.

Luonteiltaan Paraklesis-kanonit ovat anovia ja ylistäviä sekä viittaavat usein sairauksiin. Julkaistussa suomennoksessa on säilytetty alkuperäisen kreikankielisen tekstin kvalitatiivis-mitallinen rakenne:

Nyt monien kiusausten vallassa
riennän sinun puoleesi pelastustani etsien.

---

³⁰ *Juhlaminea* 1987, 84.

³¹ Khrysostomos.

Oi Neitsyt ja Sanan synnyttäjä
pelasta pahoista vaivoista minutkin.

Nyt himojen hyökkäys järkyttää,
sieluni se masentaa pahalla lamaannuksellaan.
Oi Neitsyt ja kaikkein viattomin,
Poikasi, Jumalasi tyyni rauha suo.³²

Nykyisessä liturgisessa traditiossa Paraklesis-kanoneja lauletaan erityisesti Jumalansynnyttäjän paaston (1.–14.8.) aikana vuoropäivin: tätä noudatetaan lähinnä kreikankielisissä kirkkoissa sekä Balkanin muissa ortodoksimaisissa. Venäläinen (ja sitä kautta myös suomalainen) traditio ei tunne tätä käytäntöä.

Theotokion-säkeistöt

Kun 900-luvulta lähtien liturgiset käsikirjoitustyypit alkoivat muotoutua nykyiseen asuunsa, lisättiin monien jo olemassa olevien veisujen yhteyteen *theotokion*-säkeistöjä, jotka on aina osoitettu Jumalansynnyttäjälle.³³ Keskiviikkoisin ja perjantaisin, jolloin viikoittain liturgisen järjestelmän mukaan muistellaan Kristuksen kärsimyksiä, tämä säkeistö on usein merkitty nimellä *staurotheotokion* (”Veisu Jumalansynnyttäjistä ristillä”, suomenkielisessä liturgisessa terminologiassa ”Kärsimysstikiira Jumalansynnyttäjälle”):

Kun saastaton emo näki oman Karitsansa ihmisenä
omasta tahdostaan teuraaksi vietävänä, hän valitti ja sanoi:
Kristus, nyt Sinä kiiruhdat tekemään minut, synnyttäjäsi, lapsettomaksi.
Miksi teet niin, oi kaiken Lunastaja?

³² *Paraklesis* 2010, 191. Suom. Jaakko Olkinuora & nunna Kristoduli.

³³ Ks. tämän prosessin taustoista artikkelissa Tsironis 2005.

Kuitenkin minä ylistän veisuin ymmärryksen ja selityksen ylittävää ääretöntä alentumistasi, oi ihmisiä rakastava.³⁴

Sisällöllisesti *theotokionit* eivät ole yleensä päivään tai juhlaan liittyviä, mikä johtuu myös niiden historiasta: varhaisissa liturgisissa käsikirjoituksissa ja joskus myös painetuissa liturgisissa editioissa ne on koottu erilliseksi liitteeksi, jota käytetään eri kirkkovuoden päivien lisävihkona. Yleensä ne ovat luonteeltaan ylistäviä tai dogmaattisia. Jälkimmäisessä tapauksessa yleisimmät sisällöt ovat Kristuksen inkarnaatio tai tyloginen opetus Mariasta:

Kun sinä synnytit Hänet,
joka oli syntynyt ennen aurinkoa Isästä,
sinä tulit jumalallisen ruumiillistumisen ja sanomattoman sovinnon välikappaleeksi, sillä sinun kauttasi ihmisluonto yhdistyi Jumalaan
ja sai sijan kunnian valtaistuimelta.³⁵

* * *

Kuten tämän artikkelin aikana on todettu, Jumalansynnyttäjälle osoitettu hymnirunous muodostaa merkittävän osan koko kirkkovuoden veisuohjelmistosta. Hän on ainoa luotu ihminen, jolle Bysantin kirkko on määrännyt laulettavaksi hymnejä vuoden jokaisena päivänä. Vuosisatojen aikana kumuloitunut hymnimateriaali tarjoaa kirkossa kävijälle monipuolisen kuvan Neitsyt Mariasta: laulujen kautta kirkkokansa oppii paitsi hänen elämästään, myös kuulee hänen itsensä puhuvan.

Eri hymnilajien toimivat myös erilaisin funktioin. Kontakkien tunteisiin vetoava kieli auttaa kirkkokansaa samaistumaan Marian hahmoon ja myös tuntemaan hänet omana äitinään; kanonit taas korostavat, kuinka Marialla oli ainutlaatuinen rooli koko pelastushistoriassa, ja myös Vanha testamentti puhuu hänestä. Akatistos-veisu taas tarjoaa mahdollisuuden

³⁴ *Minea. Syyskuun 2, 2.*

³⁵ *Minea. Syyskuun 2, 6.*

intensiiviseen ylistykseen, Paraklesis-veisut taas tuovat apua hädässä ja ahdistuksessa. Hymnirunouden kohdalla on sama tilanne kuin bysanttilaisessa hengellisyydessä ylipäätään: Neitsyt Marian suosio perustuu siihen, että hänellä on monta roolia. Hän on äiti, tytär, palvelija, valtiatar, suojelija, parantaja, epäröivä ja itsevarma – luotu ihminen, joka on kohonnut kaikkia luotuja korkeammalle.

Neitsyt Maria ja Jeesus-lapsi. Mosaiikki Hagia Sofiassa, Istanbulissa.
Kuva: Wikimedia Commons. Attribution-ShareAlike 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0).

Kirjallisuutta

- Arentzen 2017 = Thomas Arentzen, *The Virgin in Song. Mary and the Poetry of Romanos the Melodist*, Philadelphia 2017.
- Booth 2015 = Philip Booth, "On the Life of the Virgin Attributed to Maximus Confessor", *The Journal of Theological Studies* 66.1 (2015), 149–203.
- Brock 2010 = Sebastian Brock, *Bride of Light. Hymns on Mary from the Syriac Churches*, Piscataway, New Jersey 2010.
- Cameron 1978 = Averil Cameron, "The Theotokos in Sixth-Century Constantinople: A City Finds Its Symbol", *The Journal of Theological Studies* 29.1 (1978), 79–108.
- Chevalier 1938 = Célestin Chevalier, "Mariologie de Romanos, le roi des mélodes", *Recherches de science religieuse* 28 (1938), 48–71.
- Constas 2005 = Nicholas Constas, "Review: L. M. Peltomaa, *The Image of the Virgin Mary in the Akathistos Hymn*", *Saint Vladimir's Theological Quarterly* 4 (2005), 355–358.
- Cunningham 2019 = Mary B. Cunningham, "The Life of the Theotokos by Epiphanius of Kallistratos", teoksessa Thomas Arentzen & Mary B. Cunningham, (toim.), *The Reception of the Virgin in Byzantium. Marian Narratives in Texts and Images*, Cambridge 2019, 309–323.
- Frøyshov 2013a = Stig Simeon Frøyshov, "Rite of Constantinople", teoksessa *The Canterbury Dictionary of Hymnology*, Canterbury [verkkojulkaisu, <https://hymnology.hymnsam.co.uk>, viitattu 31.8.2018].
- Frøyshov 2013b = Stig Simeon Frøyshov, "Rite of Jerusalem", teoksessa *The Canterbury Dictionary of Hymnology*, Canterbury [verkkojulkaisu, <https://hymnology.hymnsam.co.uk>, viitattu 31.8.2018].
- Grosdidier de Matons 1965 = José Grosdidier de Matons (toim.), *Romanos le Mélode. Hymnes II. Nouveau Testament IX–XX* (Sources chrétiennes 110), Pariisi 1965.
- Grosdidier de Matons 1977 = José Grosdidier de Matons, *Romanos le Mélode et la tradition et les origines de la poésie religieuse à Byzance*, Pariisi 1977.
- Hannick 2005 = Christian Hannick, "The Theotokos in Byzantine Hymnography. Typology and Allegory", teoksessa Maria Vassilaki (toim.), *Images of the Mother of God. Perceptions of the Theotokos in Byzantium*, Farnham 2005, 69–76.

- Iorga 1935 = Nicolae Iorga, *Byzance après Byzance. Continuation de l' "Histoire de la vie byzantine"*, Bukarest 1935.
- Juhlaminea 1987 = Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto, *Juhlaminea. Suomen ortodoksisessa kirkkokunnassa vietettävien 12 suuren juhlan ja 23 muun juhlan jumalanpalvelusten tekstit*, Pieksämäki 1987.
- Kujumdzieva 2017 = Svetlana Kujumdzieva, *The Hymnographic Book of Tropologion. Sources, Liturgy and Chant Repertory*, Lontoo 2017.
- Khrysostomos = Γεωργίος Χρυσσοστόμος, *Γέροντας Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης, ένας ύμνωδός από τὸν Ἄθωνα* [verkkomateriaali, http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/gerontikon/gerasimos_monaxos_mikragiannaniths.htm, viitattu 31.8.2018].
- Lingas 1995 = Alexander Lingas, "The Liturgical Place of the Kontakion in Constantinople", teoksessa Constantine C. Akentiev (toim.), *Liturgy, Architecture, and Art in the Byzantine World. Papers of the XVIII International Byzantine Congress (Moscow, 8–15 August 1991) and Other Essays Dedicated to the Memory of Fr. John Meyendorff*, Pietari 1995, 50–57.
- Louth 2005 = Andrew Louth, "Christian Hymnography from Romanos the Melodist to John Damascene", *Het Christelijk Oosten* 57.3 (2005), 195–206.
- Mimouni 2011 = Simon Mimouni, *Les traditions anciennes sur la Dormition et l'Assomption de Marie. Études littéraires, historiques et doctrinales*, Leiden 2011.
- Minea. Syyskuun 2 = Minea. Syyskuun 2 [verkkojulkaisu, http://www.ortodoksi.net/images/9/9d/Minea_syyskuu_2.pdf, viitattu 31.8.2018].
- Ng 2002 = Nathan Kwok-Kit Ng, *The Spirituality of Athanasius. A Key for Proper Understanding of This Important Church Father* (European University Studies. Series 23. Theology), Berliini 2002.
- Nikodemos 1849 = Αγιορείτης (ο Νάξιος) Νικόδημος, *Στέφανος τῆς Αειπαρθένου, ἡτοι Θεοτοκάριον νέον ποικίλον και ωραιότατον Οκτώηχον*, Konstantinopoli 1849.
- Olkinuora 2015 = Jaakko Henrik Olkinuora, *Byzantine Hymnography for the Feast of the Entrance of the Theotokos. An Intermedial Approach* (Studia Patristica Fennica 4), Helsinki 2015.
- Paraklesis 2010 = Jaakko Olkinuora & nunna Kristoduli (suom.), *Paraklesis. Piienen ja suuren anomuskanonin palvelukset Jumalansynnyttäjälle*, Helsinki 2010.

- Peltomaa 2001 = Leena Mari Peltomaa, *The Image of the Virgin Mary in the Akathistos Hymn*, Leiden 2001.
- Rukouskirja *Orologion* 2000 = Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto, *Rukouskirja Orologion*, Jyväskylä 2000.
- Seppälä 1980 = Johannes Seppälä, *Apokryfiset evankeliumit*, Vantaa 1980.
- Shoemaker 2006 = Stephen Shoemaker, *Ancient Traditions of the Virgin Mary's Dormition and Assumption*, Oxford 2006.
- Shoemaker 2016 = Stephen Shoemaker, *Mary in Early Christian Faith and Devotion*, New Haven 2016.
- Simelidis 2020 = Christos Simelidis, ”Two Lives of the Virgin: John Geometres, Euthymios the Athonite, and Maximos the Confessor”, *Dumbarton Oaks Papers* 74 (2020), 125–159.
- Stegmüller 1952 = Otto Stegmüller, ”Sub tuum praesidium: Bemerkungen zur ältesten Überlieferung”, *Zeitschrift für katholische Theologia* 74 (1954), 76–82.
- Tervahauta 2020 = Ulla Tervahauta, ”Jaakobin protoevankeliumi: johdanto ja suomennos”, teoksessa Antti Marjanen, Ulla Tervahauta & Ville Vuolanto (toim.), *Varhaiskristilliset lapsuusevankeliumit* (Suomen Eksegeettisen Seuran julkaisu 120), Helsinki 2020, 17–71.
- Trembelas 1978 = Παναγιώτης Ν. Τρεμπέλας, *Ἐκλογή Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου ὑμνογραφίας*, Ateena 1978.
- Tsironis 2005 = Niki Tsironis, ”From Poetry to Liturgy: the Cult of the Virgin in the Middle Byzantine Era”, teoksessa Maria Vassilaki (toim.), *Images of the Mother of God. Perceptions of the Theotokos in Byzantium*, Farnham 2005, 91–102.
- Viisi akatistoshymniä 1981 = Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto, *Viisi akatistoshymniä*, Joensuu 1981.
- Wellesz 1961 = Egon Wellesz, *A History of Byzantine Music and Hymnography*, Oxford 1961.